

BÁNYAI FERENC

„A lélek: ház, s a lélekerők a hozzá vezető utak” Eckhart mester misztikus nyelve*

Bevezetés

Ez a tanulmány Meister Eckhart (1260–1328) műveinek nyelvezetét elemzi. Jellegzetes és rendhagyó nyelvezetét, amely ma is lenyűgözi olvasóit, kortársaira pedig olyan nagy hatással volt, hogy Eckhartot néhányan ama kivételezett misztikusnak látták, aki elől Isten nem rejtett el semmit. A misztika titkokat, olyan rejtett, isteni dolgokat kutat, amelyekről nem lehet beszélni. Maga a misztikus élmény egyedi, s az erről való híradásra hárul a feladat, hogy hozzáférhetővé tegye e rendkívüli élményt azoknak, akik nem voltak részesei. Megkerülhetetlen a kérdés tehát: Eckhart, a misztikus mégis hogyan szólhat mindezekről, és hogyan ér el párját ritkító hatást olvasóira-hallgatóira? E kérdést több tudományág képviselői boncolgatták, és e tanulmány ezen vizsgálódásokhoz csatlakozva új szemponttal bővíti a kutatások sorát, remélve, hogy a nyelvi szempontú megközelítéssel hozzájárul a misztika teljesebb képének kialakításához.

Míg az eckharti szövegektől fellelkesülve Hegel és Schopenhauer is egymástól különböző filozófiai rendszerük zseniális középkori megfogalmazóját üdvözölték Eckhart mesterben,¹ addig mások a középkori gondolkodásmódot megújító szellemiségében² vagy önálló filozófiai teljesítményében, metafizikájában látták jelentőségét.³ Ismét mások Eckhart teológiájában, a misztikus élmény, spiritualitás és laikus kegyesség viszonylatában⁴ vagy sajátos misztikájában⁵ keresték hatásának

* A jelen tanulmány az OTKA-K-101503 projekt keretében készült.”

¹ DEGENHARDT, Ingeborg: *Studien zum Wandel des Eckhartbildes*. Leiden, Brill, 1967. SCHOELLER, D.: *Gottesgeburt und Selbstbewusstsein. Denken der Einbeit bei Meister Eckhart und G. W. F. Hegel*, Hildesheim/Berlin, 1992.

² FLASH, Kurt: *Meister Eckhart. Die Geburt der «Deutschen Mystik» aus dem Geist der arabischen Philosophie*, München, 2006, WULF, E.: *Das Aufkommen neuzeitlicher Subjektivität im Vernunftbegriff Meister Eckharts*, Tübingen, 1972.

³ WALDSCHÜTZ, E: *Meister Eckhart. Eine philosophische Interpretation der Traktate*, Bonn, 1978. SCHIRPENBACH, M. P.: *Wirklichkeit als Beziehung. Das strukturontologische Schema der Termini generales im Opus Tripartitum Meister Eckharts*, Münster, 2004. GORIS, W.: *Einbeit als Prinzip und Ziel. Versuch über die Einheitsmetaphysik des Opus Tripartitum Meister Eckharts*, Leiden/New York/Köln, 1997.

⁴ LEPPIN, V. – SCHIEWER, H. J.: *Meister Eckhart aus theologischer Sicht*, Stuttgart, 2007. DAVIES, O.: *Meister Eckhart. Mystical Theologian*, London, 1991. LANGNER, O.: *Mystische Erfahrung und spirituelle Theologie. Zu Meister Eckharts Auseinandersetzung mit der Frauenfrömmigkeit seiner Zeit*, München/Zürich, 1987.

⁵ HAAS, A. M.: *Sermo mysticus. Studien zu Theologie und Sprache der deutschen Mystik*, Freiburg/Schweiz, 1979. MIETH, D.: *Meister Eckhart – Mystik und Lebenskunst*, Düsseldorf, 2004.

magyarázatát. A német nyelv és irodalom kutatói a nagy német misztikus egyedi jellemzőjét kifejezéseinek eredetiségében, nyelvi erejében, illetve a közép-felnémet nyelvi sajátosságaiban látták.⁶ S mindeközben Eckhartot e tudományterületek mindegyike magának igényelte – rendszerint a többivel szemben.

Az itt következő vizsgálódásokban az eszmetörténet és a kognitív metaforaelmélet szempontjai kerülnek előtérbe. E szempontokat gyümölcsözően alkalmazták újabban nyelvtudományi, irodalomelméleti, teológiai, filozófiai szövegek vizsgálatában, tehát úgy tűnik, a szövegek műfaji hovatartozásától függetlenül használhatóak kutatási segédeszközként. A metaforák nemcsak különböző területeken voltak és vannak jelen, hanem úgy tűnik, időt és virtuális teret összekötő hídként szerepelhetnek a különféle tudományterületek és korok közt. Arra keresünk választ, hogy Eckhart latin és népnyelvű írásait összeköti-e a metaforák egy bizonyos használata, továbbá lehetnek-e ezen metaforák kötőanyagai a műveiben hivatkozott különböző korok és tudományterületek nyelvi üzeneteinek, végül e vizsgálati eredmények felhasználásával a metaforákból rekonstruálhatunk-e többé-kevésbé koherens rendszert Eckhart esetében.

Filozófia, teológia és metaforák

Metaforológiájában Blumenberg a metaforát a filozófiai-tudományos gondolkodás történeti szükségszerűségének tekinti, és a korszellem változásait az adott korban uralkodó metaforákra összpontosítva elemzi.⁷ A metaforákat az elvont fogalmak és a megértés szükséges segédeszközeinek, ezáltal a filozófiai gondolkodás szerves részének tekinti: a történeti fejlődés szükségszerű állomásainak. Ricoeur nagyszabású vállalkozásában az élő metaforáról a szót alapegységnek tekintő klasszikus retorika felfogásával szemben amellet érvel, hogy a metafora mint retorikai alakzat egy magasabb nyelvi-gondolati egység alapján értelmezhető, vagyis a metaforikus értelemadás nem választható el a teljes beszédaktustól. A metafora a poétikai funkció szolgálatában áll, általa a nyelv leveti a pusztá leírásra való irányultságot, és a heurisztikus fikció kerülő útját követve oly módon törekszik a valóság felfedezésére, hogy újraírja azt – ebben az értelemben beszél Ricoeur metaforikus igazságról.⁸

Lakoff és Johnson iskolateremtő hatású könyvükben⁹ amellet érvelnek, hogy az emberi élet és kommunikáció alapvetően igényli a metaforákat, és ezek mind a hétköznapi életben, mind a tudományok absztrakt fogalmaiban kikerülhetetlenül

⁶ RUH, K.: *Meister Eckhart. Theologe, Prediger, Mystiker*, München, 1985., HASEBRINK, B.: 1992, *Formen injitativier Rede bei Meister Eckhart. Untersuchungen zur literarischen Konzeption der deutschen Predigt*, Tübingen, 1992., TOBIN, F.: *Meister Eckhart. Thought and Language*, Philadelphia, 1986.

⁷ BLUMENBERG, H.: *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2001.

⁸ RICOEUR, P.: *Az élő metafora*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

⁹ LAKOFF, G. – JOHNSON, M.: *Metaphors We Live By*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1980.

jelen vannak. Újabb közös munkájukban a teljes nyugati filozófiai hagyomány újraértelmezését tűzik célul azon ismeretekre építve, amelyeket a kognitív tudományok az emberi gondolkodás folyamatáról tártak fel. Szerintük a gondolkodás minden módja számára a metaforikus szerkezet szolgál alapul, és annak bemutatására vállalkoznak, hogyan épülnek fel az egyes filozófiai elméletek az alapjukat képező metaforákból.¹⁰ Kövecses a kognitív metafora összefoglaló, rendszerezett feldolgozását adja, külön fejezetekben foglalkozik az absztrakt komplex rendszerek metaforikus leírásaival, illetve másik művében a különböző kultúrák közös metaforáira összpontosítva elemzi azok szerepét az eszmék, érzések konceptualizálásban.¹¹ A nyelvészet metaforaelméleti eredményeit hasznosították kortárs bibliakutatók is, nagyrészt az Ószövetség egyes könyveinek elemzésében. Izajás próféta tanításait a „fa-metafora” központi jelentésköré csoportosítva elemzi Nielsen.¹²

Sámuel könyvének példáján Weiss a bibliai történetek sajátosságait, valamint a Héber Biblia eredeti nyelven kódolt üzeneteket kutatja a narratív metaforák segítségével¹³ A születés forrástartománybeli, általánosan bevett jelentésén túlmutató, átvitt értelmét, metaforikus használatát helyezi vizsgálódásai középpontjába Bergmann.¹⁴ A születés-metafora elsődlegesen a próféták könyveiben tölt be figyelemreméltó szerepet, de megjelenik a Héber Biblia egyéb szövegeiben is és egyaránt szolgál az egyén vagy a közösség életében bekövetkező fordulópont, illetve valamely univerzális érvényű krízis megragadására. A bibliai hősök tényleges születési körülményeinek csekélyebb a jelentősége az ilyenkor megmutatkozó csodás elemek hangsúlyozásához képest. Történeteik az isteni beavatkozás tanúbizonyságai, születésük, miként életük hányattatásai és a rájuk leselkedő halálos veszélyek is elválaszthatatlanul összefonódnak mindenkor a születés átvitt, metaforikus értelmével: a megújulással, valami újnak a kezdetével.

Descamp metaforákkal végzett ösztönös kognitív tevékenységet lát Pszeudo-Philón és a Héber Biblia szövegeiben,¹⁵ s arra hívja fel a figyelmet, hogy még ha a metaforikus szemlélet nem is tudatos és reflektált, annak hatása nem kevésbé valószínű. Green a Zsoltárok könyvének elemzésében összpontosít a metaforák sajátos jellegére és a szövegekben őrzött többlet-mondanivalóra.¹⁶ Perdue szerint a metafo-

¹⁰ LAKOFF, G. – JOHNSON, M.: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books, 1999.

¹¹ KÖVECSES, Z.: *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: University Press, 2005; KÖVECSES, Z.: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, Typotex Kiadó, 2005.

¹² NIELSEN, K.: *There is Hope for a Tree. The Tree as Metaphor in Isaiah*. Sheffield, Academic Press, 1989.

¹³ WEISS, A.: *Figurative Language in Biblical Prose Narrative Metaphor in the Book of Samuel*. Brill, Leiden-Boston, Brill Publishing House, 2006.

¹⁴ BERGMANN, C.: *Childbirth as a Metaphor for Crisis. Evidence from the Ancient Near East, the Hebrew Bible, and IQH XI*, 1–18. Berlin, Walter de Gruyter, 2007.

¹⁵ DESCAMP, M. T.: *Metaphor and Ideology. Liber Antiquitatum Biblicarum and Literary Methods through a Cognitive Lens*. Leiden-Boston, Brill Publishing House, 2007.

¹⁶ GREEN, B.: *Like a Tree Planted: An Exploration of Psalms and Parables through Metaphor*. Collegeville, MN: The Liturgical Press, 1997.

ra mindig más terminusokat használva beszél tárgyáról, ezért a vallás nyelvéről általánosságban elmondható a metaforikus hajlam, hiszen evilági létünk szavait nem használhatjuk szó szerinti értelemben az istenire, ami örök, romolhatatlan, ami túl van téren és időn, túl a múlandó világon. A különböző vallásokban ezért alapmetaforák léteznek az isteni teremtésre és az embernek Istennel való kapcsolatára.¹⁷ A konceptuális metaforaszemlélet alapján elemezve Péter első levelét Howe úgy véli, ez teszi lehetővé a termékeny keresztény erkölcsi párbeszédet az Újszövetség ókori írói és annak huszonegyedik századi olvasói között.¹⁸

Hasonlatok és metaforák Eckhart műveiben

Vizsgálódásunk alaphipotézisét, miszerint a metaforák központi szerepet játszanak a német misztikus nyelvezetében, maga Eckhart támasztja alá latin műveiben és népnyelvű prédikációiban. Biblia-kommentárjaiban hangsúlyozza, hogy a Biblia szóképekkel tanít. A Teremtés könyvének paraboláit elemző művében mintegy programként tárja elénk szándékát, hogy a szent szöveg magyarázata során a nagy filozófusok, szent teológusok és híres költők érveit egyaránt figyelembe kívánja venni, akik a természet, az etika és Isten vonatkozásában hasonlatokat, szóképeket, metaforákat vettek igénybe. Bár különböző tudományterületekről van szó, abban megegyeznek, hogy egyaránt használnak nyelvi alakzatokat, amelyekre a megértésben fontos feladat hárul.¹⁹ Eckhartnak a metaforákra való hajlama megnyilvánult abban is, hogy rossz fához hasonlítja a tanai ortodoxiáját vizsgáló eljárást, amely az igaztalan vádaskodások gonosz gyökeréből táplálkozik. Ebben az eljárásban Eckhart készített egy védekezést, amelyben arra hívja fel a figyelmet, hogy tévúton jár, aki a Szentírás szövegének mindenütt szó szerinti jelentést tulajdonít.²⁰

Latin kommentárjai mellett népnyelvű műveiben is beszél a hasonlatok szerepéről a természet és Isten vonatkozásában. Szerinte a természet készlet arra, hogy Istent hasonlatokkal tegyük szemléletessé a magunk számára. Kedvelt szófordulataival a „mesterekre” (konkrétan meg nem jelölt filozófusokra és teológusokra) hivatkozva mondja, hogy a Szentírásban néhol olvashatunk olyasmit, ami szó szerint véve durvának hangzik, de nem szabad e szinten megragadni – a felszín mögöttes értelmét hasonlatokkal fel kell tárni.²¹ Más közép-felnémet értekezéseiben és szent-

¹⁷ PERDUE, L.: *Wisdom in revolt: metaphorical theology in the Book of Job*. Sheffield, 1991, Academic Press, 1991.

¹⁸ HOWE, B.: *Because You Bear This Name. Conceptual Metaphor and the Moral Meaning of 1Peter*. Boston-Leiden, 2006, Brill Publishing House.

¹⁹ Eckhart, Meister: *Die lateinischen Werke. Bd. 1.* („LW1” szerk. Konrad Weiss), Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1964, 454–590. Eckhart, Meister: *Die lateinischen Werke. Bd. 3.* („LW3” szerk. K. Christ – B. Decker, J. Koch – L. Sturlese – A. Zimmermann), Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1994, 143; 371.

²⁰ Eckhart, Meister: *Die lateinischen Werke. Bd. 5.* („LW5” szerk. B. Geyer – J. Koch – E. Seeberg – L. Sturlese), Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2007.

²¹ Eckhart, Meister: *Die deutschen Werke Bd. 2.* („DW2” szerk. J. Quint) Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1971.

beszédeiben (gyakran azokban is, amelyekben nem deklarálja, hogy ezt teszi), számos, központi gondolatait illusztráló hasonlatot, metaforát találunk. Ezek egyike Jézus tanításainak és általában a bibliai szövegek két szintjének, a szó szerint és a belső, mélyebb értelemnek az egymáshoz való viszonyát érzékelteti. Az előbbit a dióhéjhoz, a kagyló páncéljához hasonlítja, amelyeket egyaránt fel kell törni, ha a rejtett, értékes bensőhöz, illetve maghoz akarunk hozzáférni.

Eckhart e szemléletmódja, nyelvhasználata és gondolatvilága ugyan nagyon egyedi, de mégsem kapcsolatok és előzmények nélküli. Az általa (név megadása nélkül) hivatkozott „mesterek” között föltételezzük népnyelvű műveiben is Arisztotelészt (latin kommentárjaiban a leggyakrabban hivatkozott filozófus) és Maimonidészt, aki a latin hivatkozások számát tekintve előkelő helyen állva követi a nagy görög bölcset.

Mivel e tanulmány a metaforák és hasonlatok Eckhart általi használatára összpontosít, indokolt fölidézni, hogy e tárgykörben milyen álláspontot foglaltak el az általa megkülönböztetett figyelemmel olvasott fenti szerzők. Arisztotelész jelentősége a 13. századi skolasztikában játszott szerepe mellett e tekintetben is egyértelmű, hiszen neki köszönhetjük a (metaforák) értelemátvitel révén történő használatának leírását, négy fajtájának meghatározását és a beszédben betöltött sajátos szerepének az ismertetését. A metaforák kreatív szerepéről szólva megjegyzi, hogy ez tehetség és nem tanulás kérdése, és hogy kiváló, új metaforát az tud alkotni, aki képes meglátni a hasonlóságot.²² Mindez az eckharti misztikára is igaz, a meghökentető, szokatlan metaforák olvastán sokat elmond Eckhart szellemi nagyságáról is.

Maimonidész nem csak Eckhartnál kap megkülönböztetett helyet, főművét, A tévelygők útmutatóját figyelmesen olvasták más keresztény teológusok is a Szentírás szövegének értelmezése és a vizsgálati módszer vonatkozásában, így pl. Aquinói Tamás is. Maimonidész szerint az Istenre vonatkozó, testi természetű jelzők azért használatosak, mert a kezdetleges gondolkodásmódú emberek ezt igénylik, a létet csak valami testiként tudják elképzelni, képtelenek az absztrakt fogalmakkal bármit kezdeni. A hasonlatosság ugyanakkor két tárgy közötti viszony, ám ilyenminek nincs helye köztünk és Isten között, a tulajdonságok Istent és bennünket nem ugyanolyan értelemben illetnek, közösség, csak a pusztán név és semmi egyéb tekintetében nem áll fenn.²³

Építéssel kapcsolatos metaforák, hasonlatok

A továbbiakban a német misztikus műveiből az építéssel kapcsolatos hasonlatokat és szóképeket vesszük szemügyre az előbbieken ismertetett szempontok segítségével. Eckhart a Teremtés könyvéhez írott kommentárjában és prédikációi egy

²² Arisztotelész: *Poétika*. (Ford. Sarkady János.) Budapest, Lazi Könyvkiadó, 2004.

²³ Maimonidész: *A tévelygők útmutatója*. Budapest, Logos Kiadó, 1997, III, 248–250.

csoportjában²⁴ meglepően gyakran illusztrálja mondandóját az építkezés világból vett példákkal. A kutatók ebből arra következtetnek, hogy e művek keletkezésekor valamely nagyobb építkezés közelében lakott, ami műveinek datálásához és szellemi fejlődésének rekonstruálásához is hasznos adalékot szolgáltat.²⁵

Eckhart e metaforáiról föltételezzük, hogy konceptuális metaforák és e tanulmányban példákat és bizonyítékokat hozunk e föltevés alátámasztására. Eszerint az építkezés témakörébe tartozó konkrét, anyagi értelemben vett forrástartománybeli hivatkozások absztrakt fogalmak megértését szolgálják a céltartományban. Kérdés, hogy az épület, az építő, az épület alapja, az építőanyagok és az épület terve minnek feleltethetőek meg, és alkotnak-e valamilyen rendszert, avagy szétszórt, esetleges példáknak, pusztán hangulatértékű retorikai fordulatoknak tekinthetőek-e. Eckhart metaforáinak vizsgálata során egyrészt figyelembe vesszük azok célját, vagyis azt, hogy a megértést szolgálják, másrészt a célközönséget, a latin nyelvű Biblia-kommentár estében a tanult teológusokat, a septem artes liberales művelőit, illetve a népnyelvű művek esetében a dominikánus apácákat és szerzeteseket. Az utóbbiak esetében a Biblia ismeretét feltételezhetjük, tehát a metaforák a szentírási példázatokkal és szóképekkel kapcsolatos tudást is mozgósíthatják, az előbbi csoport esetében pedig ezen túl a patrisztika, a filozófiai hagyomány és a latin irodalom ismeretét, s ezáltal a metaforák lehetséges eszmei tartalmainak bővebb hatókörét.

Vizsgálódásunk kiindulásaként Eckhartnak az Árpád-házi Szent Erzsébetet méltató prédikációjából a kezdő sorokat vesszük. E szentbeszéd témája a Példabeszédek könyvéből való. „Ein guot vrouwe hât umbeliuhtet die stîge irs hûses”, magyar fordításban „A jó asszony megvilágította házának útjait” (v. ö. Péld. 31,27). Eckhart szentbeszédének első mondatában rögvest leszögezi: az itt szereplő ház a lélek egyszéneke felel meg, s a ház útjai a lélek erőinek.

Itt álljunk meg egy pillanatra. Eckhart nem pontosan idéz, a Biblia szövegében nem ez olvasható. Bár a Péld. 31,27 magyar fordításai nem lényegtelen különbségeket tartalmaznak, de egyvalamiben nagyon hasonlítanak egymáshoz: a szöveg fő üzeneteként a dicsérnivaló háziasszony gyakorlati életvitelét, a gondos házvezetést és az eredményes gazdálkodást mutatják be példaképként az olvasónak. Káldi György Vulgata-fordítása az „erős asszonyról” szól, aki „szemmel tartja háznépe ösvényeit”, Károli Gáspár „derék asszonynak” látja az erények tulajdonosát, aki „vigyáz a háza népe dolgára”, a Szent István Társulatnál megjelent Szentírás-fordítás azt mondja e háziasszonyról, hogy „szemmel tartja háza népének munkáját”, a Magyar Biblia Tanács fordítása is a derék asszonyról szól, aki „ügyel háza népe dolgaira”. Kérdés, Eckhart miért fordítja másként a szöveget? Szinte kézenfekvő válaszként kínálkozik, hogy ezáltal saját további mondandójához igazítja az idézetben szereplő szöveget, és egyúttal összefüggést is teremt a Biblia más tanításaival.

²⁴ A Quint-számozás szerint: 6, 17, 38, 47, 50, 61 és 103. In: Eckhart, Meister: *DW2* 2. (szerk. Josef Quint) Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1971.

²⁵ HILLENBRAND, E.: *Der Straßburger Konvent der Predigerbrüder in der Zeit Eckharts*. In: Jacobi, Klaus (Hg.), *Meister Eckhart: Lebensstationen – Redesituationen*, Akademie Verlag, Berlin. 1997, 152.

Eckhart fordítása jól illeszkedik a Példabeszédek Könyvének más, házzal és utakkal kapcsolatos példázataihoz, szóképeihez: a Péld. 2,18 arra figyelmeztet, hogy aki Istene szövetségéről elfeledkezik, annak háza halálra hanyatlik, és útjai pokolra, a Péld. 7,27 szerint a gyilkos házán át az alvilágba visznek az utak – a Péld. 9,1 arról beszél, hogy „a bölcsesség építi, megépíti házát”. A ház szó metonímia-ként szerepel a Péld. 12,7-ben: az igazaknak megmarad a házuk. A Péld. 14,1-ben megjelennek Eckhart Szent Erzsébetről szóló prédikációjának főszereplői: a bölcs asszony és a háza, a Péld. 15,24–27 pedig az útírányok értékelésére nézve olvashatunk az eckharti magyarázathoz hasonlót. Eszerint az élet útja felfelé vezet (Káldi megjegyzése szerint a mennyekiekhez) az értelmes ember számára, hogy elkerülje a poklot, mely alatt van. Az út és a fény nemcsak a testi valóságban kapcsolódhatnak egymáshoz, hanem metaforikusan is összekapcsolódnak az egyre igazabb, megvilágosultabb, Istennek tetsző emberi életút képében. Ez nemcsak Eckhart átvitt értelmet kutató írásmagyarázatában, hanem a Példabeszédek könyvének 4,18 versében is megtörténik: „Az igaz ember útja, mint a hajnal pirkadása, egyre világosabb, míg fényes nap nem lesz.”

Eckhart fordítása mintegy összefoglalja az Ószövetség adott könyvének más példázatait, de ezen túlmenően a szöveget az Újszövetséghez is köti Szent Erzsébet kapcsán. Az értelmezésnél mintha az Mt 5,14-re figyelne: „Ti vagytok a világ világossága. [...] S ha világot gyújtának, nem rejtik a véka alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban.” Ennek fényében a Példabeszédek könyvéből kiemelt mondatot nemcsak a jól gazdálkodó háziasszonyra lehet érteni általában, hanem különösen Szent Erzsébetre, a jótetteket halmozó bölcs asszonyra, akinek „lélek-házában” olyan világosság fényeskedik, amely másoknak is mutatja az utat. E föltételezést támasztja alá a ciszterci kolostor perjele által 1236 körül írt és Eckhart számára feltehetőleg ismert életrajz hasonlata. A szerző azon költői kérdést teszi föl, hogy „mely tartomány és vidék ne ismerné Erzsébet nevét és érdemeit”, miután szentté avatása olyan volt, mintha „gyertyatartóra helyezték volna, s így immár mindazoknak világít, akik Isten házában vannak.”²⁶

Eckhart, prédikációjához visszatérve, így folytatja gondolatmenetét: a lélekerők mint utak a külvilággal kötik össze a lélek-házat, az alsóbb lélekerők az öt érzéknek felelnek meg, ha tehát azokat jól megvilágítja a ház tulajdonosa (a jó asszony), akkor a felsőbb lélekerők (Eckhart szerint: az akarat, az irascibilis s az értelem) uralják azokat. Kiemelkedik ezek közül az értelem szerepe, ez – miként a testi világban a fény – megvilágítja a látható dolgokat, átvitt értelemben megérthetővé és kontrollálhatóvá teszi a testi okok működését és az általuk szállított érzéki benyomásokat, képzeteket. A ház általános metaforikus jelentésének tisztázása után nézzük az építés egyes forrástartományi elemeinek és a ház részeinek lehetséges jelentéseit.

²⁶ HEISTERBACHI CAESARIUS: *Vita*. Idézi Gerald JAKSCHE – KUKLAY Antal: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Kairosz Kiadó – Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2011, 145.

A lélek-ház alapja és az Istenben való megalapozódás

Kezdjük a ház alapjával, miként az építés is ezzel kezdődik. Kiindulásként az Eckhart által legtöbbször hivatkozott nem-keresztény gondolkodó Arisztotelész megállapítására utalunk, aki a nagy német misztikus életében sokak számára egyszerűen „a Filozófus”. A híres görög bölcs a jövőbeli eseményekre vonatkozó logikai állítások tárgyalásánál hivatkozik a ház példájára.²⁷ Ahhoz, hogy ház épülhessen, a ház alapjának már előzőleg léteznie kell, azt már előzőleg szükségszerűen le kellett fektetni. Ez a filozófia tétele az eckharti spirituális szemléletben úgy jelenik meg, hogy az időbeli emberi lélekben felfedezhető valaminek a jele, ami időben megelőzi és amire a lélek léte épül. Eckhart sajátos kifejezést alkot: lélek-alap, „grunt der séle” amit népnyelvű műveiben több helyütt használ.²⁸ Ezt néhány kutató kulcsfontosságúnak tekinti Eckhart gondolatvilágának megértéséhez.²⁹ A keresztény misztika elismert kutatója, az Eckhart-fordító McGinn professzor pedig olyan jelentősnek tekinti, hogy Eckhart esetében az „alap misztikájáról” beszél.³⁰

Jelen tanulmányunkban a korábbi kutatásoktól eltérően a lélek-alap kifejezést kognitív metaforának tekintjük. Maga a házalap több bibliai példázatban előfordul, egyik legismertebb Jézusé a kétfajta építőről. Aki Isten fiának szavát meghallgatja, és aszerint cselekszik, a sziklára házat építő okos emberhez hasonlít (Lk 6,47-49), ehhez azonban mélyre kellett ásni. Az ostoba ugyanis mindenféle alap nélkül épít a földre, és ezért házát az árvíz elsodorja. A szikla több ószövetségi példázatban is megtalálható: Izajásnál az egy Isten örökké megmaradó szikla (Iz 44:8, Iz 26.4); a Zsoltárok könyvében Isten olyan szikla, amely menedék, erősség, vár (Zsolt 18:3, Zsolt 31:4, Zsolt 94:22); az Istenhez imádkozó pedig megmenekül a vizek áradatától (Zsolt 32:6). A szikla héberül „zur”. Maimonidész magyarázatában a kőbányát is jelenti, amelyből az épületek alapkövei származnak, s ezen átvitt értelemben mindennek a gyökerét, kezdetét jelöli. Az örökké létező szikla jelentése eszerint: támaszkodj rá, és szilárdan maradj meg az elmélkedés terén, miszerint Isten a kezdet.³¹

Eckhart lélekalappal kapcsolatos nézeteit nem egzakt vagy kifejtett formában, hanem odavetett megjegyzéseként, félmondatokban tárja elénk, ezért is indokolt ezek összegyűjtése, rendszerezése, amely között a kapcsolódást a metaforák teszik lehetővé. Eckhart azt tanítja nekünk, hogy a lélek ereje egészen mélyre hatol, és ott képes megragadni Istent az Ő alapjában és egységében, másutt pedig egyenesen azt mondja, hogy a lélek legmélyén Isten alapja és a lélek alapja egy („hie ist gotes

²⁷ Aristoteles: *Analitica*. In: *Works* (ed. Ross, W. D.) Oxford, University Press, 1926. 310.

²⁸ Quint számozása szerinti: 1, 2, 10, 13, 15, 19, 48, 102, és 103. prédikációkban. In: Eckhart, Meister: *Deutschen Werke*, 2. (szerk. Josef Quint) Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1971.

²⁹ ALTMAYER, Cl.: *Grund und Erkennen in deutschen Predigten von Meister Eckhart*, Würzburg, 2005., WALDSCHÜTZ, E., *Denken und Erfahren des Grundes. Zur philosophischen Deutung Meister Eckharts*, Wien, 1989

³⁰ MCGINN, B.: *The Mystical Thought of Meister Eckhart. The Man from Whom God Hid Nothing*, New York, 2001.

³¹ Maimonidész: *A tévelygők útmutatója*. id. kiad, 89.

grunt min grunt und min grunt gotes grunt”). Szinte ebből következik, amit egy másik prédikációban mond, hogy aki lelke legvégső alapjáig elhagyta önnönmagát, abba Istennek minden tehetségével bele kell ömölnie. Az Isteni feltétlen hatást vallja e tekintetben mondván, hogy Isten rögtön munkál és hat, amint bennünket készen talál, vagyis Ővele nem úgy áll a dolog, mint afféle földi építővel, aki munkához lát, vagy sem, ahogy kedve tartja.

Erről az alapról megtudhatjuk azt is, hogy nem tesz hozzá semmit a teremtményekhez, csak a lét alapját. Egy másik prédikációjában megtudjuk, hogy ez az alap olyan egyszerű nyugalom, amely önmagában mozdulatlan, de ez a mozdulatlanság mozgat minden dolgot, tőle fogan az Élet, amely értelmes léttel bír, ismét máshol azt mondja, hogy a lélek ebből a legnemesebb alpból képes az Atya örök Igéjét (vagyis a Krisztusi bölcsességet) együtt-szülni. E gondolat elemzése azonban már nem fér jelen vizsgálódás keretei közé, mivel összekapcsolja a lélekalap-metaforát olyan sajátos eckharti metaforákkal, mint az „örök-születés” és a „nemes ember”. Ezek viszont külön-külön tanulmányok tárgyai lehetnének.³²

A ház terve, az építőanyagok, az építő és az építés

A ház-metaforában benne foglaltatik egy, a léthierarchiában elfoglalt köztesség, kettős jelleg. Ezzel Eckhart az emberi lét kettős, vagyis anyagi (múlandó) és lelki-szellemi (örök) jellegét konceptualizálja. Ezt úgy fejezi ki, hogy az emberi lélek az Egy (vagyis az Örökkévalóság) és a kettő (vagyis az idő) között jött létre. Hozzáteszi, hogy ha a lélek képes lenne Istent teljesen (vagyis tisztán lelki-szellemi módon, testi kötöttségek nélkül) megismerni, miként az angyalok, akkor nem is kellett volna testbe költöznie. A lélek egyik aspektusában a testi jellegtől különbözöt, a szellemi képességeket, lehetőséget hangsúlyozza, amikor arról beszél, hogy az emberi lélek „legfelső erőivel” érinti Istent.³³ Ha ezt meg akarnánk jeleníteni a testi-érzékkelhető világot reprezentáló forrástartományban, akkor valamiféle az egekig magasodó házként ábrázolnánk.

A céltartománybeli építőmester (Eckhart itt kimondatlanul is utal a 1Kor 3,10-re: „Isten mint bölcs építőmester”) és az emberi, az anyagi világban építő ácsmester radikális különbségére a következő példát találjuk a népnyelvű prédikációban: „Ha az ácsmester munkálkodásában tökéletes lenne, akkor nem is lenne szüksége anyagra, mihelyt a házat eltervezné, az nyomban kész is lenne. Hiszen, a tökéletes építő, (vagyis Isten) ha eltervez, kigondol valamit, akkor az nyomban meg is való-

³² E prédikációk a hivatkozások sorrendjében: 2., 15., 48., 103., 13. In Eckhart, Meister: *Die deutschen Werke, Bd. 1.* („DW1” szerk. Josef Quint) Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1964; Eckhart, Meister: *DW 2.*, Eckhart, Meister: *Die deutschen Werke, Bd 4.* („DW 4” szerk. Georg Steer) Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 2003.

³³ 32. prédikáció In: Eckhart, Meister: *DW 2.*

sul, létrejön.³⁴ Az épületek közül leginkább a ház emberi léptékű, Eckhart ekként hangsúlyozza a lélek-ház emberi jellegét. A házként használt metafora tárgyalásánál arról beszél, hogy miként a korhadt, szüette fából nem készíthet az ács szép házat, akként Isten sem hathat úgy, ahogy szeretne, vagyis céltartományi szinten az isteni dolgokhoz nem megfelelően hozzáálló, nem eléggé felkészült ember lelkében az emberi tényező (szabad akarat) miatt nem rögvest az isteni valóság meg. S ebből a tanulság, hogy miként az ács sem hibás a házépítésre alkalmatlan fa miatt, akként Isten sem hibás az emberi butaság, restség, oktalan lázadás miatt az Ő befogadására még nem kész ember esetében sem.

A másik lehetőséget Eckhart latinul írt Genézis-kommentárjában veti föl. Eszerint ha nemcsak a terv, hanem a házat alkotó építőanyag is az építéstől származna, és teljesen az ő akaratának engedelmeskedne, akkor az építész pusztá gondolatával felépítené a házat. Ennek átvitt értelme, ha az ember Istennek mindenben engedne, és saját életében csakis Istenre tekintene, akkor az élete is olyan lenne, hogy lelkében lakást venne magának az Úr.³⁵

Mivel azonban erre igen kevesek képesek, az ember megszületése és a világ teremtése létet ad, de a tökéletesedés (a Jó ház megléte) nem nélkülözheti Isten munkáját. Ezt fejezi ki e művének egy későbbi helyén az értelmezés a Teremtés könyvének „Isten megpihent munkája után” mondatáról. Eszerint Isten ugyan nem teremt mindent újra, de azért nap mint nap részt vesz a világ fennmaradásában, új dolgok létrejöttében, s Eckhart ezt a fajta isteni munkálkodást vonatkoztatja Jézus azon szavaira, hogy „Az én Atyám mindmáig munkálkodik, és én is munkálkodom.”³⁶ Mindezt az építőmester példájával támasztja alá, aki abbahagyja az elkészült ház építését, de azért munkálkodik a ház részeinek javításán.³⁷

Az építés konkrét és átvitt jelentésének vizsgálatában Eckhart értelmezése összhangban van az ószövetségi szóhasználattal. Az építés Isten és ember kapcsolatára vonatkozott kezdettől fogva, hiszen az első építési tevékenység az Úrnak épített oltár volt, és Isten népe ház- és városépítésbe is isteni parancs alapján kezdett. Az építés mintegy összekapcsolja az istenes embereket. Az építést jelentő „banah” nem egyszeri tettet, hanem folyamatos tevékenységet, munkálkodást jelent.³⁸ Az épít ige Eckhart népnyelvű munkáiban az olyan sajátos emberi mentális tevékenységet jelölni hivatott szóalkotásainak is alapjául szolgál, mint az „entbilden”, „ueberbilden” pl. annak kifejezésére, hogy az embernek előbb minden testi-világiról, sőt saját önösségéről is le kell mondania, azt meg kell semmisíteni a lelkében, hogy „átépülhessen” az istenibe.

³⁴ 50. prédikáció In: Eckhart, Meister: *DW 2*.

³⁵ Eckhart, Meister: *Liber parabolarum Genesis, cap.I.art.8*. In: Eckhart, Meister *LW1*.

³⁶ Jn. 5,17 In: *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2007.

³⁷ Eckhart, Meister: *Liber parabolarum Genesis. 154.5*. In: Eckhart, Meister *LW1*.

³⁸ BOTTERWECK, G. J. – RINGGREN, H. – FABRY, H. J.: *Theological Dictionary of the Old Testament*. B. Eerdmans Publishing, 2006.

Különböző épületek

Eckhart vázlatosan fennmaradt latin prédikációjában az Isten fiával való találkozás módjait a különböző épületfajtákkal köti össze. Eszerint a pásztorok Jézust az istállóban találják meg (vö. Lk. 2,16), a bölcsek a házban (vö. Mt. 2,11), amelyet megvéd a viharoktól és szelektől, a szülők pedig a Lukács evangélium 2,46 szerint a templomban találják meg Isten fiát.³⁹ Bár nem fejt ki e megkülönböztetés jelentőségét, egyéb műveinek ismeretében feltételezhetően az emberi minőséggel, lelkülettel („gemuet”) állhat kapcsolatban. A ház itt is a lélekre vonatkozhat, miként a Szent Erzsébetről mondott prédikáció. Ha az ott kifejtetteket hívjuk segítségül, akkor a bölcs (asszony) jól megvilágítja házának útjait, vagyis lélek-házát az értelem fénye ragyogja be, a felső lélekerő uralkodik az alsóbb lélekerők felett. A templomra nézve pedig, az az Úr háza (s egyben a lélek), ahol Isten egyedül akar lenni, és ha ezt tökéletesen meg tudjuk valósítani, és képesek vagyunk rá, hiszen Isten alapja és a lélekalap egyek, akkor részesei lehetünk a Krisztus-Logosz születésének lelkünkben, vagyis mi magunk is szülők leszünk, és találkozunk Krisztussal. Az istállóra és pásztorokra nézve is lehetett Eckhartnak koncepciója, egyik német prédikációjában megemlíti a „lélek pásztor” kifejezést, és azt mondja, hogy erről is beszélt hallgatóságának, de ez a szentbeszéde nem szerepel fennmaradt művei között.

Eckhart az „Állj az Úr házának kapujába” (Jer. 7,2) bibliai idézetet elemző prédikációjában magyarázatként mondja, úgy értsük ezt, hogy Isten háza nem más, mint Létének egysége, valamint később hozzáteszi, hogy az emberi megismerés Istent leplezetlenségében érinti és egyedül a Létében ragadja meg.⁴⁰ Ez metaforikus megfogalmazása egyrészt azon tételének, ami korai latin művében akként nyert megfogalmazást, hogy Isten léte maga a tiszta gondolkodás-ismerés („deus est intelligere”), másrészt annak, hogy az embert intellektusa képes elvezetni a Vele való találkozáshoz. Miként latin művében, úgy itt, e népnyelvű prédikációjában is elismeri, hogy a szeretet is fontos, de „ha a szeretetben megragadok, akkor metaforában kifejezve „maradok a kapuban állva” s a látás=megértés metaforát is bevonva a fejtegetésbe mondja, hogy a szeretet önmagában vak lenne, ha nem lenne megismerés és tudás is. S a tanulságot akként vonja le, hogy jobb a megismerésre hagyatkoznunk Isten keresésében, mert az „képes vezetni a szeretetet.”

A házhoz képest a templom értékesebb, magasztosabb épület, amit Eckhart az erre vonatkozó metafora jelentésfókuszában érvényre is juttat. Az emberi lélek „templomjellege” azt jelenti, hogy ez „Isten háza”. Az Eckhart német nyelvű műveit tartalmazó összkiadás első darabja az a prédikáció, amelynek témája az a bibliai történet, amikor Jézus bement a templomba, és kiűzte onnan a kufárokat (Mt 21,12). Ezt a történetet Eckhart összekapcsolja az Isten képére való teremtettséggel

³⁹ Eckhart, Meister: *Sermones*. In: *Die lateinischen Werke*. Bd. 4. („LW4” szerk. Ernst Benz – Bruno Decker – Josef Koch), Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1987, 454–457.

⁴⁰ 19. prédikáció In: Eckhart, Meister: *DW I*, 308–321.

(Ter 1,16). Azt mondja, hogy nincs a teremtmények között semmi, ami annyira hasonlatos lenne Isten képéhez, mint a teremtéskori tiszta emberi lélek. Igazából ez az a templom, amiről a történet is szól. A kufárok metaforikus értelemben azok, akik Istennel akarnak üzletelni, vagyis csak azért tesznek jót, hogy cserébe Isten az adósuk legyen, és illően fizessen. Pedig az igazi jó cselekedet önzetlen, azt Istenre gondolva, Istenért, csak az Ő dicséretére kell megcselekedni. Eckhart azt tanácsolja, hogy az ember legyen mentes az ilyesmitől, legyen lelkéből kiűzve az ilyen értelemben vett kufárkodás. Isten temploma legyen üres, mentes mindentől, ami nem Istenre figyel, különben a lélek nem képes meghallani Isten Szavát, azt, amikor Jézus, az Ige szól hozzá e „templomban.”⁴¹

Összefoglalás és következtetés

Az épület-metafora és a komplex rendszer kapcsolatában Eckhart esetében megállapíthatjuk, hogy annak forrástartományi elemeit sokrétűen hasznosítja a céltartomány elemeinek konceptualizálásában. Az épület Eckhart gondolatvilágában általában az emberi lelket jelöli. A forrástartományban az épület alapja a biztos, szilárd fundamentum, a céltartományban Lélekalapként jelenik meg, és szintén azt a szilárd valamit kívánja megjelölni, amire az absztrakt entitás biztosan épülhet. Az épület statikai szerkezetének a lélek valódi szerkezete felel meg. Az építés Eckhart prédikációiban gyakran az építőmester, az ács – tehát a fizikai világban megjelenő rendszernek, az épületnek ő a létrehozója, a céltartományban ez maga Isten.

Az épület létrejötte a forrástartományban az építés folyamata, a céltartományban ez az Istenre irányult, annak Igéjét meghallani kész és azt hangoztató emberi lélek mint különleges rendszer. Az épület erősségének szemléletes forrásnyelvi példája a vár, a „váracska”, s ebből a céltartományban a lélek erős, megingathatatlan mivolta kerül hasznosításra. Az épület speciális jellege, esztétikus jellege és megtervezettsége a templom esetében szembetűnő, ami által a céltartományban az Isten által teremtett lélek különleges, megszentelt jellege és mint az Istennel való találkozás „helye” kerül előtérbe. Az összeomló ház példája a nem megfelelően – homokra épült, vagy korhadt, szúette fából – épített és ezért rendeltetésének betöltésére (jelen esetben az Istennel való találkozásra) alkalmatlan épület: ilyen az, ha valaki akaratát nem Isten akaratához igazítja, vagy ha nem kész arra, hogy Istent befogadja a lelkébe.

Ezt az Eckhart gondolatait rendszerező vázlatot a kognitív metaforikus és történeti megközelítés kombinációja tette lehetővé. Eckhart alap-metaforái mentén állt össze egyfajta szerkezet, amelyet oly szembeszökően nélkülöznek elsősorban a népnyelvű művei, és ezért azok üzenetei sokaknak szinte megközelíthetetlenek. Vizsgálódásunkban példákkal illusztráltuk, hogy a metaforák, parabolák miként

⁴¹ 1. prédikáció In: Eckhart, Meister: *DW I*.

köthetnek össze korokat és tudományágakat. A metaforák arra is példát szolgáltatnak, hogy bár a misztikus látásmód nem úgy működik, mint a logika, azért nem kevésbé értékes, különösen a kreativitást igénylő új lelki jelenségek vagy az isteni dolgok leírásakor. Metaforák segítségével képszerűbbek, a mindennapi élethez jobban köthetőek a laikus számára egyébként riasztóan távolinak tűnő, teológiai-filozófiai eszmék vagy a sajátosan a misztika körébe sorolt témák. Végezetül a fenti értelmezés és rekonstrukció új, és könnyebb hozzáférést kínál az olvasónak Eckhart szövegei tekintetében.

Abstract

This study focuses on metaphors in the mysticism of Meister Eckhart (1260-1328). The role of the building – related metaphors was proved on his Latin works, vernacular treatises and sermons using the method of the conceptual theory of metaphor. In the research the connections in relation to these metaphors were established and from elements of the target domain the system was constructed and thus the hidden structure of Eckhart's thought analyzed. Findings of this study demonstrate metaphors' work in the understanding and in the translation, furthermore enable modern readers to enter into a discussion with mysticism through the Eckhartian language.